

Opponensi vélemény

Nagy Péter Tibor a jelenkori oktatás- és neveléstörténet rendkívüli színes, sok tekintetben meghatározó, időnként vitára ingerlő, de mindenképpen önálló, sokoldalú, alkotó egyénisége. Munkássága rendkívül sokrétű: tanügyigazgatás, oktatáspolitikai, egyházi kérdések, szakoktatás, nőnevelés, oktatásszociológia stb. szerepel az általa feldolgozott témák sorában. A disszertáció bizonyos tekintetben mindezek szintézisét adja. Terítékre kerülnek az elhanyagolt kérdések, például a szakoktatás, a tanügyigazgatás, jellemzést nyernek a jelesebb kultuszminiszterek, állásfoglalás történik a neuralgikus vitákban is, például a nemzetiségi kérdés, egyházak szerepe stb. A műveltségi állapotról, a tankötelezettség teljesítéséről olyan adatokkal alátámasztott megközelítést kap az olvasó, amellyel korábban nem nagyon találkozhatott.

Mindehhez jó alapot ad a témaválasztás, az állami befolyás vizsgálata az oktatásban, hiszen ez mindenre kiterjedő elemzést tesz lehetővé. Nagy Péter Tibor jól él ezzel a lehetőséggel, és rendkívül fontos hangsúlyozni, hogy az így megjelenő sokrétű elemzés nem válik parttalanná, nem esik szét a dolgozatban, hanem a választott koncepció keretein belül marad.

Nagy Péter Tibor az állami befolyás növekedésének vizsgálata során rajzolja fel alapkonceptióját, amely szerint a dualizmus oktatáspolitikája a „polgári alkotmányosság egyik ideáltipikus oktatáspolitikája”, míg a hómani megoldás a liberális jogállami oktatáspolitikai tradíció elvetését hozta. Az elemzés során mindkét korszakról részletes áttekintést nyújt a szerző, mely során hihetően, elfogadhatóan bizonyítja koncepciójának igazát. Jól mutatja be a dualizmus korában a végrehajtó hatalom és a civil szféra, az önkormányzat egyensúlyrendszerét, és azt, hogy az állam maga is oktatáspolitikájával az egyéneket érintő ligatúrák lebontására törekedett. Ezzel szemben az 1930-as évekre államilag centralizált tanügyigazgatás a civil szférát és az önkormányzatot visszaszorította, és az átalakított iskolarendszer újabb kötöttségeket hozott például a gimnáziumi érettségi, a továbbtanulás esetében, az 1938. évi gyakorlati középiskolai törvény pedig „4 osztályosság börtönébe zárta a polgári iskolát”, az 1940. évi nyolcosztályos népiskolai törvény pedig „megvédte a polgári iskolát a legalsó néposztályok beözönlésétől”. A fel- ügyeleti rendszer a magánszféráig ható ellenőrzési jogosítványával szintén a kötöttségek növeléséhez vezetett.

Nagy Péter Tibor a nagy vonalakban elfogadható koncepciójának hitelesítése érdekében, úgy véljük, olyan törekvéseket, eseményeket is nézetrendszerébe akar illeszteni, amelyek nem teljesen simulnak bele. Ilyennek tartjuk a dualizmuskori nemzetiségi oktatást. Úgy tűnik, hogy e kérdéskörrel kialakított korábbi állásfoglalások nem illenek a korszakra jellemző modernizációs folyamatokba, és ezért Nagy Péter Tibor új megközelítéssel az egyénekre

vonatkozó pozitív következményekről beszél. Már dolgozata elején kijelenti, hogy „A történetírásban széles körben elterjedt állítást, miszerint a magyar nemzetállam a nemzetiségeknek nagyon jelentős hátrányt okozott, a disszertáció relativizálni szeretné.” Arról szól, hogy a modernizációval, iskoláztatással együtt járó magyarosítás kárainál nagyobbak voltak annak hasznai.

E megállapításoknál szerintünk gondot jelent, hogy összefüggéseiből kiragadva, a nemzetiségi kérdésnél csak az iskolázás számszerű növekedését veszi alapul, míg azokról a hátrányokról, amelyek a nemzetiségi létből adódtak, nem beszél. Igaz, utal arra, hogy szélesebb közönség számára készített munkánál ezt megtenné, de úgy véljük, ez itt is hiányzik. A nemzetiségi lét önmagában is kötöttséget jelentett az egzisztenciális emelkedés tekintetében. A magyarosítás erőltetése, a magyar nemzeti eszme elfogadásának követelése az ellentéteket növelte és elmérgesítette. A haza ellenségeiről beszélnek a magyar nemzeteszme harcos hirdetői, a nemzetiségek pedig nemzeti létük halálos ellenségét látják a magyarosító törekvésekben. Ezt sem iskolaépítés, sem nagyobb fizetés, jobb taneszköz nem tudta ellensúlyozni. A nemzetiségi kérdésből adódó ligatúrák így egyre növekedtek a nemzetiségi lakosság egészére nézve, és ennek egy-egy sikeres karrier valójában nem mond ellent.

Az egyéni jogokat és életlehetőségeket hangsúlyozza az 1879-es törvény esetében is Nagy Péter Tibor, és hátrébb helyezi a „nemzetiség mint kollektívum” esélyeit, lehetőségeit. Ennek megfelelően liberális törvényalkotásként kezeli az 1879. évi XVIII. törvénycikket, amely a magyar nyelv tanításával foglalkozott a népoktatási tanintézetekben. Ha közelebbről vizsgáljuk a törvényt nehéz úgy értékelni, mint ami nem jogelvonást, visszalépést jelentene az Eötvös-féle szabadelvű nemzetiségi politikához képest. Ismeretes, hogy az 1879. március 9-én tartott koronatanácson Ferenc József is ellenezte a törvény napirendre tűzését. Arra hivatkozott, hogy az, a zaklatott kül- és belpolitikai helyzetben károsan izgatja majd a nemzetiségek hangulatát. Trefort válaszában a megyék erős preszsiójára hivatkozott és arra, ha nem a kormány áll elő a javaslattal, akkor a szélsőségesek hoznak radikálisabb indítványt, amit a parlament bizonyára elfogad. A király – fenntartásai hangsúlyozása mellett – nem akadályozta meg a törvénytervezet benyújtását. A törvényjavaslatot a képviselőházban a nemzetiségi képviselők erős ellenérzésekkel fogadták. Nem győzte meg őket a miniszteri indoklás, mely szerint a törvénnyel nem akarnak magyarosítani, csak segítséget nyújtani ahhoz, hogy az állam más nyelvű polgárai már gyermekkorban megtanulják a közös nyelvet, a magyart, melynek segítségével szót érthetnek többi polgártársukkal. Ez tehát nem kényszer, hanem jótétemény – mondta a miniszter, aki maga is a megyék kényszerére készítette el törvényjavaslatát. A felajánlott „jótéteményt” a képviselőházban a nemzetiségi képviselők erős ellenérzésekkel fogadták. Polit Mihály nemzetiségi képviselő 1879. április 29-én elhangzott képviselőházi felszólalásában azt hangsúlyozta, hogy a törvény fő gondolata az „államba való asszimiláció elérése”, és a felekezeti autonómia megsértése. Roman Sándor (1879. május 1.) kijelentette, hogy ez a törvény is példa arra, „hogy az 1868. évi XLIV. törvénycikk, mely a nemzetiségi egyenjogúságot szabályozza, napról, napra inkább feledésbe ment”. Hofgrott János szász nemzetiségű képviselő (1879. május 2.) szintén károsnak,

autonómiaellenesnek látta a törvényt. Mocsáry Lajos – pártja, a Függetlenségi Párt véleményétől eltérően – elutasította a törvényt. Őszintétlennek nevezte az indoklást, mely szerint jótétemény e törvény, amiért hálával tartoznak a nem magyar ajkú állampolgárok. Szerinte a törvény az 1868-as nemzetiségi törvény adta jogokat kívánja felülbírálni. E nézetekkel szöges ellentétben Grünwald Béla, Zólyom vármegye képviselője kevesellte a törvény magyarosító törekvését. Ha ezeket az eltérő nézeteket egybevetjük, a törvény valóban középutat mutat, de ettől még nem lesz liberális.

A disszertáció összefoglalásában a nemzetiségi kérdést illetően újból sajátos felfogást közöl a szerző: a nemzetiségi iskolázás körüli konfliktus „a szó legszorosabb értelmében mindenki érdeke volt”. Ennek segítségével ugyanis – leegyszerűsítve a dolgot – a kultuszminisztérium több pénzt kapott a magyarosítást vállaló iskolaügyre, a görögkeleti egyház szerepe pedig nélkülözhetetlenné vált, mivel a „nemzeti identitás legfontosabb menedékének” tűntethette föl magát. Kérdés, hogy a kényszerből lehet-e erényt faragni, a kiragadott értékelés, az egyoldalúság nem megy-e a történetiség rovására. A kérdést lehet „költőinek” is nevezni. Természetesen tudjuk azt, hogy Nagy Péter Tibor disszertációjában nem a nemzetiségi kérdés egészét tette vizsgálati tárgyává, de mégis jó lenne, ha másért nem a félreértések, félrehallások elkerülése érdekében, ha olyan áttekintést is adna, amelyen belül a nemzetiségi oktatás szerepe differenciáltabban jelenne meg. Ehhez adott a szerző felkészültsége és szándéka is, amit olyan apró utalásokból is érzékelhetünk, amivel például a dolgozat 254. oldalán találkozhatunk, ahol Nagy Péter Tibor kijelenti: „A nyelvi értelemben nacionalista oktatáspolitikai – amely az 1918 előtti évtizedeket jellemezte – Trianon következtében okafogyottá vált, minthogy a centrifugáló nemzetiségek a határon kívül kerültek...”

Az 1930-as éveket illetően és egyes kérdésekre differenciáltabb választ várhat a disszertáció olvasója. Például: elfogadva azt, hogy a hómáni iskolapolitika, az állami ellenőrzés az oktatásügy szereplőinek a kötöttségek növelését jelentette, mégis megfogalmazódik az a kérdés, hogy az adott rendszeren belül az oktatásban részesülők száma, az oktatás színvonala mennyire növekedett. Gondolunk itt a tanoncképzésre, a gyakorlati irányú középiskolára és az egységes gimnázium nem lebecsülhető követelményeire. Az így szerzett szakmai tudás, műveltség bővülése mennyire szolgálta az egyének boldogulását, a zsákutcák ellenére az egyéni kötöttségek oldását. Esetleg ide sorolható a szinte csak terveiben szereplő 8 osztályos népiskola is, amit korlátai ellenére sem lehet azzal elintézni, hogy Hóman „a nyolcosztályos népiskolával egészen 14 éves korukig ellenőrzése alá vonta a tanulókat”.

Nagy Péter Tibor disszertációjában bátran és következetesen vállalkozik a szakirodalom korábbi megállapításaival való vitára. Ez helyeselhető, de néha az az érzése az olvasónak, hogy a szerző elődei megállapításait olyan „ligatúráknak” tartja, amiktől feltétlenül szabadulnia kell. Önmagában dicséretes lehet az a kutatói alapállás, ami kérdőjelet helyez minden korábbi gondolat után, de a válaszadásnál nem érdemcsökkentő, ha elfogadó álláspontra jut a kutató. Ezzel csak azt kívántuk mondani, hogy esetenként – így főleg a nemzetiségi kérdés

esetében – az volt az érzésünk, hogy az eltérő álláspont megfogalmazása csupán az új, egyéni vélemény felmutatására való – néha öncélú – törekvésből adódik.

Ez természetesen a dolgozat egészére nem jellemző. Számos új megállapítással, differenciált elemzéssel találkozhat a disszertáció olvasója. Így például a numerus clausus árnyalt bemutatása, majd az antiszemitizmus további jelentkezésének tárgyalása minden eddiginél hitelesebb képet ad e témáról. Általában a hitelességet erősíti a disszertáció adatgazdagsága, a történeti statisztika értő használata. Nagy Péter Tibor disszertációjának témája lehetőséget nyújthatna az iskolaügyről szóló szinte parttalan értekezésre. A szerző azonban nem esik ebbe a hibába, jelentős szerkesztői teljesítménnyel három fő területen végzi vizsgálatait: az állam befolyásának növekedése az iskolázottság terjedésében, majd az egyházakkal szemben, és végül az oktatási rendszer szereplőivel szemben. A tematikai egységeken belül kronologikusan halad, úgy, hogy ennek súlypontja, a dolog természetéből adódóan, változik. A szerkesztést dicséri, hogy az átfedő kronológia ellenére sincs ismétlés. Jól használja ki annak lehetőségét, hogy az eltérő témák, más-más megközelítést igényelnek. Ez a források felhasználására is vonatkozik. Feltétlenül dicsérni lehet a disszertáció informatív erejét, amit a felhasznált és közölt statisztikák, a táblázatok hitelessége, a források és a szakirodalom bősége is alátámaszt. A szerkesztést dicséri az is, hogy a dolgozat végén szereplő esettanulmányok jól egészítik ki az értekezés alaptémáját.

Végül újból hangsúlyoznunk kell, hogy a szerző értő módon választotta meg témáját. Tisztában volt azzal, hogy a koncepcionális gondolatokkal együtt így véleményt alakíthat ki minden, általa fontosnak tartott kérdésről, ami az adott korszak iskolatörténetét illeti. Jól élt ezzel a lehetőséggel, mert a dolgozatban számos olyan probléma, kérdés megjelenik, bemutatást, elemzést nyer, vagy választ kap, ami az oktatástörténet-írásban az elmúlt években előkerült. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a disszertáció szerzője feldolgozta a vonatkozó irodalom minden fontos munkáját, és ennek birtokában mondott véleményt, kritizált vagy helyeselt.

Nagy Péter Tibor disszertációja rendkívül fontos, számottevő tudományos teljesítményt nyújtó dolgozat, ami vitára ingerlő megállapításaival is tudományágának gyarapítását szolgálja. Véleményünk szerint a dolgozat új, önálló tudományos eredményei, a szerző eddigi tudományos tevékenysége megérdemlik a tudományos fokozattal való elismerést is.

Mindezek alapján javasolom Nagy Péter Tibor disszertációjának nyilvános vitáját, és azt követően a szerző számára az akadémiai doktori fokozat megadását.